ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ ԱՆԻ
(ԵՊՀ)
ԿԵՆԴԱՆԱՌՏՔ ԿԱՀՈՒՅՔԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀՈՒՄ (ՄԻՆՉԵՎ Ք.Ա. 6-ՐԴ ԴԱՐԸ)

Կահույքը երևան է եկել նախնադարյան համայնքների՝ նստակեցության անցնելու ժամանակաշրջանում: Հին Արևելքի հուշարձաններից հայտնաբերված կահույքի մասերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հնում կահույքն ունեցել է թե՛ կենցաղային և թե՛ ծիսական նշանակություն: Դրանց մեջ ուշագրավ մի խումբ են կազմում սրբազան կենդանիների ոտքերով կահույքի մասերը, որոնց կենդանառոտք լինելն իսկ ընդգծում է դրանց ծիսապաշտամունքային նշանակությունը: Այս հրապարակման նպատակն է հինարևելյան արվեստի համատեքստում դիտարկել մինչերվանդունյաց ժամանակաշրջանում Հայկական լեռնաշխարհում կենդանառոտք կահույքի կիրառման դրսևորումները:

Կենդանառոտք կահույքի վաղագույն օրինակները վկայված ենք գտնում շումերական հինարևելյան արվեստում: Մեզ են հասել Ք.ա. III հազարամյակով թվագրվող մի շարք հնագիտական գտածոներ, որոնցում վկայված են սմբակառոտք կահույքի մասերի (աշտանակ, գահ, աթոռակ) պատկերներ[1] (նկ. 1): Հնագույն Միջագետքում գերակշռում են սմբակառոտք գահերը, ինչն, ամենայն հավանականությամբ, պայմանավորված է ցլի՝ գերագույն աստծո (Էնլիլի) սրբազան կենդանին լինելու հանգամանքով:

Կենդանառոտք կահույքի բազմաթիվ վկայություններ ունենք նաև Եգիպտոսում, որոնք հիմնականում թվագրվում են Ք.ա. III-II հազարամյակներով[2]: Եգիպտոսում առավել տարածված էին առյուծի թաթերով զարդարված վերջույթներ կրող գահերը՝ հավանաբար ելնելով այն գաղափարից, որ առյուծը խորհրդանշում է գերագույն իշխանությունը երկրի վրա:

Կենդանաոտք կահույքի պատկերներով նմուշներ են հայտնաբերվել նաև Հայկական լեռնաշխարհից: Դրանցից հնագույնը Քարաշամբի գավաթն է (Ք.ա. 22-21-րդ դդ., նկ. 2), որն աչքի է ընկնում բացառիկ հորինվածքով[3]: Գավաթի վրա ունենք կենդանաոտք աթոռակի 2 պատկեր, որոնք ավարտվում են ցլի՝ բավականին հստակ ներկայացված սմբակներով և, դատելով սյուժեից, ծառայում են որպես զոհասեղան, թերևս նաև խրախճանքի սեղան: Թռեղքի «Քորուխբաշ» դամբանաբլուրից պեղված գավաթի վրա ևս կարելի է տեսնել համանման սմբակաոտք աթոռակի պատկեր[4]:

Սմբակաոտք կահույքի պատկերներ են առկա նաև Հասանլուի հնավայրից 1958թ. հայտնաբերված և Ք.ա. 9-8-րդ դարերով թվագրվող գավաթի վրա (նկ. 3)[5], ըստ որում Քարաշամբի և Հասանլուի գավաթների սյուժեներն ընդհանուր մոտիվներ ունեն: Հասանլուի գտածոյի վրա սմբակավոր աթոռակի 2 պատկեր կա, որոնք աստվածայնության խորհրդանիշ են հանդիսանում, քանի որ մի դեպքում աթոռակը երկրպագվում է, մյուս դեպքում դրա վրա բազմել է գերագույն աստվածություններից մեկը:

Կենդանաոտք կահույքի բազմաթիվ օրինակներ ունենք Վանի թագավորության (Ուրարտու) հուշարձաններից: Ռուսախինիլիից (Թոփրաք-կալե հնավայր) հայտնաբերված և վերականգնված հնագույն գահը[6] (նկ. 4, ըստ Ռ. Մերհավի՝ այն պետք է թվագրել Մենուայի ժամանակով՝ Ք.ա. 810-786թթ.[7]), որը զարդարված է գրիֆոններով, առջևում դրված առյուծաոտք աթոռակ ունի:

Գեղհովտի քարայր-դամբարանից հայտնաբերված գտածոներում մեծաքանակ են կճղակավոր կենդանու (թերևս՝ ցլի) ոտքի տեսք ունեցող բրոնզե միաձույլ, սնամեջ, զանգվածեղ առարկաները[8], որոնք որպես ոտնակներ, հագցվել են փայտե կահույքի (սեղան, աթոռ, բազմոց, գահավորակ, պատգարակ, եռոտանի, աշտանակ և այլն) ոտնափայտին՝ ամրություն, գեղագիտական ուրույն տեսք և, թերևս, ծիսապաշտամունքային իմաստ հաղորդելով դրանց[9]:

Ուրարտական արվեստից մեզ են հասել առյուծի թաթեր հիշեցնող ոտնակներ և գահի առաջնային մասեր, որոնք թվագրվում են Ք.ա. 8-7-րդ դարերով (նկ. 5)[10]: Ուրարտական կենդանաոտք կահույքի շարքում առանձնանում են կճղակավոր եռոտանիները, հենակներն ու աշտանակները[11], որոնցից առավել հայտնի է Թոփրաք-կալեի

գտածոն[12], որի սմբակները ոճավորված առյուծների երախներից են դուրս գալիս. իսկ ոտքերի վերնամասում թևավոր գրիֆոնների քանդակներ են: Կենդանատոք գահերի և գոհասեղանների առկայությամբ աչքի ընկնող ծիսական տեսարաններով հարուստ են բրոնզե գոտիները[13] ու թիթեղները (նկ. 6)[14]:

Դահերից և գոհասեղաններից բացի հայտնաբերվել են կենդանատոք կաթսաներ[15], որոնց պատկերները հանդիպում են նաև գոտիների վրա[16]:

Առկա նյութերի համառոտ թվարկումից էլ ակնհայտ է դառնում հետաքրքիր մի իրողություն. եթե Միջագետքում գերակշռում են ցլատոք, իսկ Եգիպտոսում՝ առյուծաթաթ կահույքի մասերը, ապա Հայկական լեռնաշխարհում, հատկապես, Վանի թագավորությունում դրանք ներկայացված են հավասարաչափ:

Այս տեսանկյունից բացառիկ հետաքրքրություն է ներկայացնում այն փաստը, որ Սարգոն Բ-ի պալատի ռելիեֆներում պահպանված Արդինի-Մուսասիրի տաճարի առջև նմանատիպ երկու սմբակատոք կաթսաներ են պատկերված (նկ. 7), ցլատոք է նաև թալանի տեսարանում տաճարից դուրս բերվող աշտանակը[17]: Հայտնի է, որ Արդինի-Մուսասիրը եղել է գերագույն աստված Խալդիի պաշտամունքի գլխավոր կենտրոնը, իսկ Խալդին, սովորաբար, առյուծի մեջքին կանգնած էր պատկերվում[18]: Առաջին հայացքից՝ ցլի սմբակներով ծիսական կաթսաները կարող էին առնչություն ունենալ Վանի թագավորության երկրորդ գլխավոր աստծո՝ Թեյշեբայի հետ, քանի որ վերջինիս սրբազան կենդանին ցուլն էր[19]:

Ինչո՞ւ էին Խալդի աստծո տաճարի առջև դնում ցլի սմբակներով զարդարված կաթսաներ: Կարծում ենք, որ երևույթը կարող է ունենալ հետևյալ բացատրությունը:

Խալդիի պաշտամունքը բավականին ամուր էր հաստատվել Ուրարտուում, ինչը, դատելով փաստերից, տեղի էր ունեցել՝ սկսած Իշպուինիի կառավարման շրջանից: Մինչ այդ տեղական ամուր արմատներ ուներ ամպրոպային գերագույն աստծո պաշտամունքը, ինչը խիստ բնորոշ էր հնդեվրոպական աշխարհին: Մյուս կողմից, լեռնաշխարհում և հարակից տարածքներում հին ակունքներ ուներ ամպրոպային Թեշուբ աստծո պաշտամունքը, որը տարածված էր խուռի-խեթական աշխարհում, որտեղ նա զբաղեցնում էր դիցարանի

առաջին գահը (ի տարբերություն Վանի թագավորության, որտեղ Թեյշեբան հաջորդում էր Խալդիին): Նշենք նաև, որ ուրարտական պատկերագրության մեջ Թեյշեբան երբեմն ներկայանում է որպես գլխավոր աստվածություն[20], դա վերաբերում է հատկապես պաշտամունքային թիթեղներին[21], որտեղ նա նստած է կճղակավոր կամ ցլի մեջքին դրված գահին:

Խալդիի՝ գերագույն աստված հռչակումից հետո, նրա և ամպրոբսային գերագույն աստծո պաշտամունքի որոշ տարրեր պետք է միավորվեին: Թերևս, այդ տարրերից են նաև սմբակառտք սրբազան կահույքի մասերը: Նման եզրահանգման գալու մեզ մղում է կարևոր մի փաստ, որը չի կարելի շրջանցել: Ե՛վ Միջագետքում, և՛ Հայկական լեռնաշխարհում արքաները, որպես իրենց աստվածայնության նշան, կրում էին *գլաեղջյուր* թագեր, ինչը կապվում է նշված տարածքներում ամպրոպային գերագույն աստծո պաշտամունքի հետ, որի սրբազան կենդանի-խորհրդանիշը ցուլն էր:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ կենդանառտք կահույքի նմուշները ծիսապաշտամունքային նշանակություն ունեին և նախատեսված էին, մասնավորապես, գերագույն աստվածությունների ու արքաների համար, ուստիև դրվում էին արքայական կառույցներում և պաշտամունքային շինություններում: Սմբակառտք կահույքի մասերի պատկերները Քարաշամբի, Քորուխթուշի, Հասանլուի գավաթների վրա, ամենայն հավանականությամբ, առնչվում էին հնդեվրոպական (գուցե՝ ընդհանուր առաջավորասիական) ամպրոպային գերագույն աստծո պաշտամունքի հետ, քանի որ հենց ամպրոպի աստվածության խորհրդանիշն էր ցուլը (հիշենք, որ Քարաշամբի գավաթի հորինվածքն արտացոլում էր հնդեվրոպական տարածված առասպելի սյուժեն)[22]: Ցլի սրբացման երևույթը տեղական խորն արմատներ ուներ, ինչի վկայությունն են վիշապ-կռթողների վերնամասում քանդակված ցլի պատկերները:

Վանի թագավորության ժամանակաշրջանում սմբակառտք կահույքի մասերի կողքին հայտնվում են առյուծաթաթ կահույքի մասեր, ինչը, թերևս, արտացոլումն էր Խալդիի՝ թագավորության գերագույն աստված հռչակվելու:

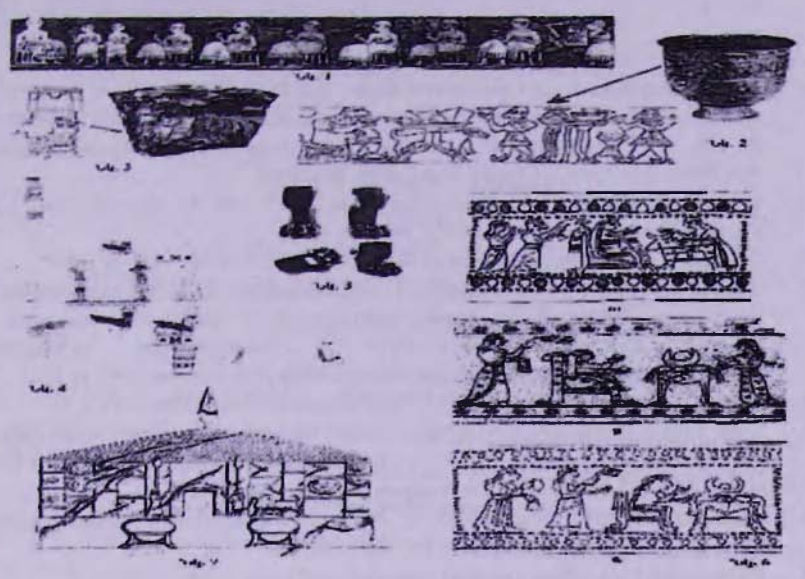

ANI MARGARYAN
(YSU)

THE MANIFESTATIONS OF THE USAGE OF ANIMAL-LEGGED FURNITURE IN ARMENIAN HIGHLAND (BEFORE VI C. BC)

The article covers the analyses of the earliest samples and images of animal-legged furniture in Ancient Eastern art, mainly thrones, armchairs, candelabra, crutches and so on. A lot of samples and images of animal-legged furniture are well-known in Sumer (3-rd millennium B.C., mainly hoof-legged) and Egypt (III-II millennia B.C., mainly lion-legged). There are also several images of hoof-legged furniture on the bowls of III-II millennia B.C. (from Karashamb, Korukhtash and Hasanlu). Urartian art is also rich enough with the samples and images of animal-legged furniture, especially in the ritual cult scenes of belts and decorated tinplates. In the Kingdom of Van are represented equally hoof-legged and lion-legged samples. First of them is connected with the worship of bull – the sacred animal of the God of Storm among the Indo-Europeans. The second is connected with the cult of supreme God of Khaldi whose sacred animal was a lion. In fact. the animal-legged furniture used to be of a special ritual significance in the Ancient Eastern art. We can consider the evidence of that the wide spread of horned-crowns in Ancient Orient, including in the Kingdom of Van (Urartu).

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Aruz J., Wallenfels R. Art of the first Cities. The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus. The Metropolitan Museum of Art. New York. 2003. p. 34. 75. 97. 109. 447. fig. 17. 60a. 98. 319. Dolce R., Gli Intarsi Mesopotamici Dell' Epoca Protodinastica. II, Catalogo Tavole, Roma, 1978, Tav. XXI.
2. Матье М. Э., Искусство Древнего Египта, Л.-М., с. 139, рис. 63; Каинельсон И. Ц., Культура Древнего Египта, М., 1955, с. 162, рис. 34.
3. Оганесян В. Э., Серебрянный кубок из Карашамба, ՊԲՀ, N 4, Եր., 1988, էջ 149;
4. Արեշյան Գ. Ե., Թոեղրի Քորուխթաշ դամբանաբլուրի գավաթի պատկերային հորինվածքի մեկնաբանման փորձ, Հանրապետական գիտական նստաշրջան՝ նվիրված 1984-1985թթ. ազգագրական և բանագիտական դաշտային հետազոտությունների հանրագումարին, զեկուցումների թեզիսներ, Եր., 1987, էջ 11-13:
5. Voigt M. M., Expedition, Vol. 31, N 2-3, The University of Philadelphia, 1990, p. 87.
6. Louis Vanden Berghe en Leon De Meyer, Urartu een vergeten cultuur uit het bergland Armenie, Gent, 1982-1983, p. 102; Seidl U., Bronzekunst Urartus, Mainz, 2004, p. 62, 63.
7. Մովսիսյան Ա. Ե., Հայկական մեհենագրություն, Եր., 2003, էջ 65:
8. Փիլիպոսյան Ա. Ս., Մկրտչյան Ռ. Ս., Գեղհովտի վանտոսպյան (ուրարտական քարայր-դամբարանը), Եր., 2001, էջ 146, աղ. 21, 22:
9. Փիլիպոսյան Ա. Ս., Մկրտչյան Ռ. Ս., նշվ. աշխ., էջ 25:
10. Louis Vanden Berghe en Leon De Meyer, նշվ. աշխ., էջ 182:
11. Пиотровский Б. Б., Кармир Блур. Альвом, Л., 1970, ил. 72; Louis Vanden Berghe en Leon De Meyer, նշվ. աշխ., էջ 212:
12. Փիլիպոսյան Ա. Ս., Մկրտչյան Ռ. Ս., նշվ. աշխ., էջ 151, աղ. 28, նկ. 5; Пиотровский Б. Б., История и культура Урарту, Ер., 1944, с. 59, рис. 66; Louis Vanden Berghe en Leon De Meyer, նշվ. աշխ., էջ 106:
13. Seidl U., նշվ. աշխ., էջ 139, 143, 177, 220:
14. Հմայակյան Ս. Գ., Վանի թագավորության պետական կրոնը. Եր., 1990, աղ. 17, 25; Louis Vanden Berghe en Leon De Meyer, նշվ. աշխ., էջ 212:
15. Kellner Nans-Jorg, Urartu Ein wiederentdecktor Rivale Assyricns, München, 1976, Tafel 4; Louis Vanden Berghe en Leon De Meyer, նշվ. աշխ., էջ 205; Seidl U., նշվ. աշխ., էջ 127:
16. Seidl U., նշվ. աշխ., էջ 141:
17. Նույն տեղում, էջ 127; Louis Vanden Berghe en Leon De Meyer, նշվ. աշխ., էջ 31:
18. Հմայակյան Ս. Գ., նշվ. աշխ., աղ. 4, նկ. 1, աղ. 5, 6, 8, 30:
19. Նույն տեղում, սաղ. 18, նկ. 3, աղ. 15, 17:
20. Նույն տեղում, էջ 42:
21. Նույն տեղում, աղ. 17, 25:
22. Оганесян В. Э., Серебрянный кувок из Карашамба, ՊԲՀ, N 4, Եր., 1988, էջ 145-161: